

[DOI:10.26104/NTTIK.2023.16.61.043](https://doi.org/10.26104/NTTIK.2023.16.61.043)

Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.

САЯСИЙ ПАРТИЯ ЖАНА ЖАРАНДЫК КООМ

Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ И ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО

E. Kochkarova, B. Rysmendeev, A. Osmonova, A. Ormonova

POLITICAL PARTY AND CIVIL SOCIETY

УДК: 342.321(575.2) (04)

Макалада саясий партиялардын жарандык коом менен өз ара аракеттенүү маселелери каралат. Ошол эле партиялардын жарандык коомдун түзүмдөрү менен өз ара аракеттешүүсүндө саясий таасирге таандык болушу керек, ал мамлекеттик-бийликтик түскө ээ болбостон жана партиялардын тигил же бул аракеттерине мамлекеттин милдеттүү реакциясын болжобостон, жалпысынан жарандардын пикирлерин эске алууга багытталган. Саясий партиялардын өлкөнүн коомдук-саясий турмушундагы ролун көрсөтүү болуп алардын шайлоого, шайлоо процессине катышуусу саналат, анда партиялар көбүнчө жеке-укуктук активдүүлүктүн алкагынан чыгып кетет, ошентип алардын бул чөйрөдөгү иши барган сайын коомдук-укуктук коомдук бирикмелерге мүнөздүү мүнөзгө ээ болот.

Негизги сөздөр: саясий партиялар, мамлекет, парламентаризм, жарандык коом, саясий система, укуктук мамлекет, демократиялык мамлекет.

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия политических партий с гражданским обществом. Указывается, что в взаимодействие же партий со структурами гражданского общества следует отнести к политическому влиянию, которое, не имея государственно-властной окраски и не предполагая обязательной реакции государства на те или иные действия партий, ориентировано в целом на учет мнения граждан. Демонстрирующим роль политических партий в общественно-политической жизни страны, является их участие в выборах, избирательном процессе, в котором партии часто выходят за рамки частно-правовой активности, и таким образом их деятельность в данной сфере все в большей мере приобретает характер, свойственный публично-правовым общественным объединениям.

Ключевые слова: политические партии, государство, парламентаризм, гражданское общество, политическая система, правовое государство, демократическое государство.

The article examines the issues of interaction between political parties and civil society. It is indicated that the interaction of parties with civil society structures should be attributed to political influence, which, having no state-governmental coloring and not assuming a mandatory reaction of the state to certain actions of parties, is generally oriented towards taking into account the opinions of citizens. Demonstrating the role of political parties in the socio-political life of the country is their participation in elections, the electoral process in which parties often go beyond private legal activity, and thus their activities in this area increasingly acquire the character characteristic of public legal public associations.

Key words: political parties, state, parliamentarism, civil society, political system, rule of law, democratic state.

Жарандык коомдун жана саясий партиялардын жалпы милдеттеринин бири – өлкөнүн Конституциясын чыныгы мыйзамга айлантууга умтулуу. Ошол эле

учурда саясий партиялардын ролу – шарттарды түзүү, коомдун мүчөлөрүн «социалдык жоопкерчиликтин олуттуу үлүшүн (анын ичинде саясий партиялар аркылуу) алууга» даярдыгын тарбиялоо болуп саналат [1, 45-б.], ошону менен мамлекетти бир катар түйшүктүү жана ашыкча функциялардан бошотот.

Кыргызстандагы конституциялык процесс саясий көп түрдүүлүктүн конституциялык принцибин жана демократиялык мамлекеттердеги жарандардын эң маанилүү конституциялык укуктарынын бири болуп саналган саясий укуктарды толук ишке ашыруу үчүн шарттарды камсыз кылууга байланышкан маселелердин бүтүндөй комплексин чечүүнү камтыйт. Көптөгөн өлкөлөрдүн конституцияларында саясий партияларды түзүү укугу өзгөчө түрү катары бекитилген, бул партиялар менен коомдук бирикмелердин башка түрлөрүнүн ортосундагы олуттуу айырмачылыктарды таанууну жана мыйзам чыгаруучу тарабынан азыркы мамлекеттин саясий тутумунда партиялардын ойногон ролун түшүнгөндүгүн көрсөтөт. Демократиялык мамлекет. Саясий партиялар эл менен бийликтин ортосундагы негизги ортомчулар болуу менен, алардын кызыкчылыгы үчүн кабыл алынган бийлик органдарынын тиешелүү чечимдеринде адамдардын кызыкчылыктарын чагылдырып, жарандардын саясий эркин өнүктүрүүгө жана билдирүүгө салым кошот. Мындан тышкары партиялар жарандардын саясий жоопкерчилигин өнүктүрүүгө жана саясат чөйрөсүндө квалификациялуу кадрларды даярдоого салым кошууда. Өнүккөн партиялык системанын болушу мамлекетти бекемдейт, анын коом менен байланыш каналдарын чындайт, ал эми анын жоктугу сөзсүз түрдө мамлекеттин алсыздыгына алып келет деп айтууга болот.

Кыргызстанда партиялык системаны түзүү жана анын жигердүү болушу зарылчылыгы саясий партиялар жарандык коомдун негизги элементи катары таанылганы менен да шартталган, аны куруу учурда мамлекеттин биринчи кезектеги милдеттеринин бири болуп саналат. 2021-жылдын 5-майындагы Кыргыз Республикасынын Конституциясында (8-бер.) саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук таанылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын күчүнө киргенине отуз жыл болгонуна карабастан, Кыргызстанда жарандык коом жана саясий партиялар

дагы эле өнүкпөй келе жатат.

Саясий партиялар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын тиешелүү жоболору саясий партия жарандык коомдун маанилүү элементи деген мурда айтылган тезисти тастыктайт. Мыйзамдын 1-беренесине ылайык, саясий партия – калктын белгилүү бир бөлүгүнүн саясий эркин ишке ашырууга көмөктөшүүчү, жалпы саясий максаттарга жана милдеттерге ээ болгон, Кыргыз Республикасынын жарандарынын ыктыярдуу бирикмеси.

Биз берген аныктама саясий партиянын статусун чагылдырат, ал саясий эркин жана кызыкчылыктарын билдирүү үчүн жарандарды бириктирген бейөкмөт, коомдук уюм. Саясий партиялардын ишмердүүлүгү жарандык коомдун ишмердүүлүгү сыяктуу эле эгемендүүлүктүн жана инсандын эркиндигинин принциптерине негизделет.

Саясий партиянын коомдук мүнөзү жарандык коомдун максаттары менен окшоштугу менен өзгөчө ынандыралык түрдө ырасталат, алар коомдук пикирди калыптандыруу, жарандарга саясий билим берүү жана тарбиялоо, коомдук-саясий турмуштун ар кандай маселелери боюнча жарандардын пикирин билдирүү жана коомдук-саясий турмуштун бардык маселелери боюнча коомдук пикирди билдирүү. Аларды мамлекеттик органдардын жана жалпы коомчулуктун назарына.

Саясий партиялардын негизги милдети жарандык коомдун маанилүү элементи катары жарандардын саясий кызыкчылыктарын консолидациялоо жана көрсөтүү болуп саналат, бул, албетте, мамлекеттин конституциялык-укуктук негиздерине таасирин тийгизет жана «партиялар негизинен жарандык коомдун жашоо жөндөмдүүлүгүн жана иштешин аныктайт» [2].

Мына ушулардын бардыгынан саясий партиялар «мамлекеттик бийликтин тикелей алып жүрүүчүлөрү болбостон, жарандык коомдун маанилүү элементтери болуп саналат, мамлекет менен коомдун ортосунда ортомчулук милдеттерди аткарышат, коомдук турмуш чөйрөсүндө жарандардын кызыкчылыктарына ортомчулук кылышат» деген жыйынтык чыгат.

Саясий партияларды уюштуруунун жана ишмердүүлүгүнүн конституциялык-укуктук негизин түзүүгө мамлекеттин умтулуусу мамлекеттин жарандык коомдун айрым элементтерин жөнгө салуу каалоосу жана аракети, жарандык коомдун «суверендүү» чөйрөсүнө кол салуу катары кабыл алынбашы керек. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук конституциялык түзүлүштүн негизи болуп саналат, ал өз алдынча саясий партиялардын ишмердүүлүгүнүн укуктук негиздерин деталдуу аныктоону талап кылат.

Азыркы учурда мамлекеттин ишмердүүлүгүнүн багыттарынын бири жарандык коом институттарын түзүүнү демилгелөө же дем берүү болуп саналат [3,

34-б.], бул мамлекетибиздин жана коомубуздун белгилүү тарыхый-маданий өзгөчөлүктөрүнөн улам биздин өлкөдө жарандык коомдун калыптанышы жана көп партиялуу системанын орношу негизинен “жогорудан” ишке ашырылып жаткандыгы менен шартталган. мамлекеттик түзүмдөрдүн көрүнүктүү катышуусу менен, ошондой эле, акырында мамлекет «коомдун менчиги, коомдун расмий көрүнүшү» деп эсептелинет [4, 9-б.].

Ю.А. Юдин жарандык коом институттарынын саясий партиялар менен өз ара аракеттенүүсүн талдоого таянып, «саясий партиялар саясий системанын институту катары анын башка институттары менен өз ара аракеттенет деп белгилейт [5, 189-б.].

Биздин оюбузча, жогоруда көрсөтүлгөн тизмеге партиялардын өздөрүнүн бири-бири менен, ошондой эле коомдук бирикмелердин башка түрлөрү менен, анын ичинде саясий партиялардын укуктук статусуна ээ болбогон саясий коомдук бирикмелер менен жарандык коомдун өкүлү болгон жеке адамдар менен өз ара аракеттенүүсү да камтылууга тийиш.

Азыркы учурда саясий партияларды башка саясий-массалык уюмдардан айырмалап турган өзгөчөлүгү катары алардын «мамлекеттеги өзгөчө позициясы, атап айтканда, мамлекеттик механизмдин элементтери менен байланышы, өкүлчүлүктүү жана мамлекеттик институттарды түзүүгө жана алардын иштешине катышуусу, жана алардын ишмердүүлүгүнүн жалпы саясий мүнөзү» [6]. Ошентип, Германияда бул жаатта иштер ушунчалык чекке жеткендиктен, эксперттер өлкөнүн саясий системасын мүнөздөп, көбүнчө “партиялык мамлекет” деген терминди колдонушат [7, 16-22-бб.].

Азыркы саясий партиялар, бизге көрүнгөндөй, таза коомдук көрүнүш эмес, башкача айтканда бир гана жарандык коомдун продуктусу, бирок иш жүзүндө алар комплекстүү, системалуу коомдук-мамлекеттик, конституциялык, укуктук жана социалдык институтту билдирет.

Мамлекет менен жарандык коомдун ортосундагы байланыштыруучу болгон саясий партиялар өздөрүнүн ишмердүүлүгү жана жашоосу менен жарандык коомдун толук автономиялуулугу жана мамлекеттен көз карандысыздыгы жөнүндөгү тезиске шек туудурат.

Саясий партиялар институту коомдук, ошондой эле белгилүү бир мамлекеттик функцияларды аткарып, учурда жаңы өңүттө көрүнүүдө.

Саясий партиялардын жарандык коомго жана мамлекетке карата кош позициясынын көйгөйүн чечүү үчүн «саясий таасир» жана «саясий катышуу» түшүнүктөрүн айырмалоо зарыл [8, 15-20-бб.], партиялардын ишмердүүлүгүнө карата колдонулат. Ошентип, мамлекет менен партиялардын өз ара аракеттенүү чөйрөсүндө болуп жаткан коомдук мамилелер

мамлекеттик бийликти жана башкарууну ишке ашырууга партиялардын катышуусун камтыган саясий катышуу катары классификацияланышы керек.

Партиялардын жарандык коомдун түзүмдөрү менен өз ара аракеттенүүсүн саясий таасирге байланыштыруу керек, ал мамлекеттик императордук тондор жок жана партиялардын айрым аракеттерине мамлекеттин милдеттүү реакциясын билдирбестен, жалпысынан жарандардын пикирлерди эске алууга багытталган.

Болжол менен өткөн кылымдын 50-жылдарынын ортосунан тартып саясий партиялар жөнүндө мыйзамдардын өнүгүүсүндөгү алдыңкы тенденциялардын бири саясий партияларды мамлекеттик каржылоого байланышкан тенденция болуп калды. Ошентип, XX кылымдын 80-жылдарында саясий партияларды мамлекеттик каржылоо 21 штаттын мыйзамдарында бекитилген болсо, 90-жылдардын ортосуна карата мындай мамлекеттердин саны кыйла өскөн. Бүгүнкү күндө саясий партияларды каржылоонун мамлекеттик булагы дээрлик бардык жерде колдонулуп калды.

Азыркы учурда Кыргызстанда партиялык системаны андан ары өнүктүрүү үчүн саясий партияларды шайлоо мезгилинде гана эмес, азыркы мыйзам менен жөнгө салынуучу мамлекеттик каржылоону да камсыз кылуу зарыл экендиги ачык эле көрүнүп турат. Шайлоонун жыйынтыктары.

Белгилей кетсек, саясий партияларды мамлекеттик каржылоо партиялардын мамлекет менен өз ара аракеттенүүсүнүн көрсөткүчү болуп эсептелбейт, тескерисинче, бул партиялардын финансылык чөйрөсүндө мамлекеттен белгилүү бир көз карандылыкты көрсөтөт.

Албетте, саясий партиялардын мамлекеттик каржылоосу алардын иш жүзүндө финансылык-олигархиялык чөйрөлөр тарабынан төлөнүүчү малайларга айлануусуна жол бербейт.

Башка жагынан карасак, мамлекет партияларды иштеп жаткан эрежелер боюнча каржылоо менен сөзсүз түрдө саясий партиялардын тең укуктуулугунун конституциялык принцибинин бузулушуна алып келет, анткени ийгиликтүү партиялар мамлекеттен каржылык жардам алышат, ал эми шайлоодо ийгиликке жетпегендер андай эмес. Ошентип, кийинкилер кийинки шайлоодо мамлекеттен каржыланган ири партиялар менен ийгиликтүү атаандашуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калышты.

Дагы башка жагы, мамлекет партияларга алар жарыялаган жана ишке ашырган конституциялык максаттарына карабастан, анын ичинде башкаруучу түзүмдөргө оппозицияда турган партияларга финансылык жардам көрсөтүп, ошону менен оппозицияны мамлекеттик каржылоонун конституциялык механизм түзөт.

Саясий партиялардын өлкөнүн коомдук-саясий

турмушундагы ролун көрсөткөн эң айкын мисал – бул алардын шайлоого катышуусу, шайлоо процесси, мында партиялар көп учурда жеке укуктук ишмердүүлүктүн алкагынан чыгып кетишет, демек, алардын бул чөйрөдөгү иш-аракеттери, шайлоо процесси, коомдук-укуктук коомдук бирикмелерге мүнөздүү мүнөзгө көбүрөөк ээ болууда.

Шайлоо процессине катышуу, туура белгилегендей, А.В. Теперик – саясий партиялардын эң маанилүү конституциялык функциясы, демократияны ишке ашыруу механизмдинде алардын коомдук маңызын жана саясий-укуктук ролун топтоштурган [9, 4-б.].

Ю.А. Юдин «Саясий партиялардын негизги функциясы шайлоо болуп саналат, ал мамлекеттик бийликти алууга жана ишке ашырууга багытталган уюм катары алардын маңызы менен аныкталат» [5, 190-б.].

Чакан партиялардын ишмердүүлүгүнө чектөө киргизген, белгилүү бир багыттагы оппозициялык партиялардын шайлоого катышуусуна жол бербеген, мыйзамсыз партияларга зомбулук көрсөтүүгө жол бербеген укуктук нормалар бар.

Көптөгөн заманбап мамлекеттерде, өзгөчө англосаксондук мамлекеттерде оппозициянын ишмердүүлүгүн жөнгө салууга багытталган укуктук ченемдердин бүтүндөй системасы бар. Ал эми тажрыйба көрсөткөндөй, дал ушул мамлекеттер коомдун саясий турмушунда туруктуулуктун эң жогорку даражасы менен мүнөздөлөт.

«Парламенттик оппозиция» деген түшүнүк киргизилген, Кыргызстандын мыйзамдарында оппозициялык саясий партиялардын ишин, алардын функцияларын жана мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүүсүн жөнгө салууга багытталган атайын ченемдер жок. Кыргыз Республикасынын «Саясий партиялар жөнүндө» мыйзамы да мамлекеттин өзгөчө институту катары оппозициянын өзгөчөлүгүн чагылдырбайт.

Ушуга байланыштуу бул Мыйзамдын көптөгөн ченемдик-укуктук актылары, өзгөчө өлкөдөгү азыркы саясий кырдаалды эске алуу менен олуттуу өзгөртүүлөрдү талап кылаарын моюнга алуу керек.

Учурда оппозиция менен бийликтин саясий укуктарын теңдештирүү, оппозициянын аракеттеги мыйзамдардын алкагында жүргүзүлүп жаткан ишмердүүлүгүнө кепилдиктерди берүү, коомдук мамилелердин туруктуулугун, ошондой эле иш-аракеттердин үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу зарылчылыгы келип чыгууда. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарында өкүлчүлүгү жок партиялар жана кыймылдар президенттик же парламенттик шайлоолордо жеңишке жеткен учурда мамлекеттик башкаруу иштейт.

Саясий партиялар менен мамлекеттин өз ара аракеттенүүсүнүн дагы бир формасы катары алардын парламенттик процедураларды ишке ашырууга катышуусун белгилесе болот.

Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ишмердүүлүгүндөгү фракциячылдык парламенттин ички түзүмүн түзүүнүн принциби гана эмес, парламенттеги саясий партиялардын парламенттик ишмердүүлүккө таасир тийгизүү ыкмасы катары дагы ачык-айкын жана ишенимдүү болуп баратат, катышуу менен кайсы партиялар өздөрүнүн конституциялык максаттарын толук ишке ашырууга болгон каалоолоруна ылайык келген мыйзам чыгаруу ишмердигинде өздөрүнүн артыкчылыктарын аныкташат [10, 12-15-бб.].

Ошентип, жогоруда айтылгандардан өлкөнүн саясий турмушунда партияга мүчөлүктүн Кыргыз Республикасынын парламентинин ишин уюштуруунун жана ишинин принциптүү жана негиздүү даражасына көтөрүү байкалып жаткандыгы келип чыгууда, бул парламенттин ортосундагы мамилелердин орногондугунан кабар берет. саясий партиялардын жана мамлекеттин укуктук жана социалдык институту.

Адабияттар:

1. Боброва Н.А. Конституционный строй и конституционализм в России. (Проблемы методологии, теории, практики) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. / Н.А. Боброва. – Самара, 2004. – 48-б.
2. Зеленко Б.И. Политические партии как институциональный фактор становления гражданского общества в современной России [Текст]: дис. ... д-ра полит.наук: 23.00.02 / Б.И. Зеленко. – М., 2004. – 334 б.
3. Становление гражданского общества: Личность, самоуправление, власть [Текст]: монография / под ред. проф. Т.Д. Зражевской. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун., 2002. – 365 б.
4. Тененбаум В.О. Введение в общую теорию государства [Текст] / В.О. Тененбаум. – Саратов: Изд. Сарат. ун-та, 1976. – 112 б.
5. Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве [Текст] / Ю.А.Юдин. – М.: Изд. группа «Форум-ИНФРА-М», 1998. – 288 б.
6. Бекназар-Юзбашев Т.Б. Партии в буржуазных политико-правовых учениях [Текст] / Т.Б. Бекназар-Юзбашев. – М.: Наука, 1988. – 174 б.
7. Сауров Н.Ф. Германские партии и «партийное государство» [Текст] / Н.Ф. Сауров // Право и политика. – 2001. – № 8. – 16-22 б.
8. Гавриленко В.И. Гражданское общество: понятие и конституционные основы [Текст] / В.И. Гавриленко // Конституционное развитие России: межвуз. науч. сб. – Саратов, 1993. – 15-20 б.
9. Теперик А.В. Конституционные основы участия политических партий в российском избирательном процессе [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю.С. Теперик. – Саратов, 2000. – 33 б.
10. Курманов З.К. Политическая борьба в Кыргызстане: 20-е годы [Текст] / З.К. Курманов. – Бишкек: Илим, 1997. 292-б.
11. Кочкарлова Э.А. Функции, цели, права и обязанности политических партий. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2012. № 8. С. 166-169.